

U trećem dijelu teksta, Leerssen navodi i objašnjava osnovne pretpostavke imagologije. Njenu društvenu funkciju vidi u pomaganju društvenim znanostima pri razumijevanju konstruktivne identiteta, tipologije općih mjesta i formuliranih konvencija u književnim tekstovima, te pri jasnijem prepoznavanju multinacionalne književne raznolikosti.

Na kraju knjige nalazimo dobro organizirana kazala imena i pojmova koja čine posljednji dio ovoga zbornika.

Unatoč ponekim nedostacima, koji proizlaze mahom iz njegovog pionirskog karaktera, a ne manjkavosti sadržaja ili nevaljanosti metodologije, zbornik radova *Kako vidimo strane zemlje* predstavlja vrijedan doprinos hrvatskim društvenim znanostima općenito i dugoočekivani temelj za razvoj imagologije u Hrvatskoj. Budući da jasno ocrtava osnove imagološke metode i ciljeve imagoloških istraživanja (čemu nesumnjivo pridonosi kvaliteta prijevoda), ovaj zbornik može ispuniti i ulogu udžbenika za studente ove perspektivne discipline. U sadašnjem društvenopolitičkom okruženju doprinos imagologije sigurno može pomoći pri prevladavanju razlika i podjela među narodima, te pri diskreditiranju štetnih nacionalnih stereotipova.

Boris Blažina

Meandri kolektivnog pamćenja

Stefano Petrungraro, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.* Preveo Franko Dota, Zagreb: Srednja Europa, 2009, 222 str.

Stefano Petrungraro, talijanski povjesničar srednje generacije, s hrvatskom je historiografijom povezan već duže vrijeme. Na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji, hrvatskoj povijesti posvetio je završni rad, iz kojeg je proizašla ova knjiga, u izvorniku objavljena 2006. pod naslovom *Riscrivere la storia. Il caso della manualistica croata (1918-2004)*. Na istom je Sveučilištu Petrungraro doktorirao na problematici vezanoj uz bunu u Sjeničaku u Banskoj Hrvatskoj 1897. godine. Objavljivao je u hrvatskim časopisima, izlagao na znanstvenim skupovima, a već nekoliko godina sudjeluje u izvođenju doktorskih seminara na poslijediplomskom doktorskom studiju „Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Kao polaznik toga studija slušao sam nekoliko doktorskih seminara kod Stefana Petrungrara. Na njima smo obrađivali članke i dijelove iz knjiga autora poput E. Hobsbawma, P. Burkea (*Očevid: upotreba slike kao povijesnog dokaza, Što je kulturalna povijest?*), P. Nora („Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta“), C. Ealhama („An Imagined Geography: Ideology, Urban Space, and Protest in the Creation of Barcelona's “Chinatown”, c. 1835-1936“), J. R. Walkowitz („Jack the Ripper and the Myth of Male Violence“), Lj. Marks („Ban Josip Jelačić in Croatian Oral Legends: Between History and Myth“), A.

Thomsona („Fifty Years On: An International Perspective on Oral History”), W. Bracewell („Ponosno ime hajduka. Odmetnici kao dvoznačni junaci u balkanskoj politici i kulturi“), L. Wolffa („Uspori i pad „morlakizma”. O južnoslavenskom identitetu u Dalmatinskoj zagori“), M. Todorove (*Imaginarni Balkan*), T. Marković („Balkan Studies and Music Historiography: (Self)Representation between „Authenticity” and Europeanization“), M. Brkljačić („Tito’s Bodies in Word and Image“), M. Živkovića („Violent Highlanders and Peaceful Lowlanders. Uses and Abuses of Ethno-Geography in the Balkans from Versailles to Dayton“), J. B. Allcocka („Rural-urban differences and the break-up of Yugoslavia“) i S. Boym (*The Future of Nostalgia*). Riječ je, dakle, o širokom rasponu obrađivanih tema: od analize diskursa, balkanizma, balkanskih studija, pamćenja, nostalgije do kulturne, rodne i usmene historije, uz poseban naglasak na doprinose antropologije. Imajući to u vidu, usredotočio bih se u prikazu Petrungarove knjige – umjesto na iznošenje središnjih autorovih teza (sustavan pregled obrađivanih tema i iznesenih teza dao je Vedran Mikac u *Historijskom zborniku*, br. 1/2010) – ponajviše na način na koji je autor konceptualizirao istraživanje provedeno u knjizi. Također, postavlja se pitanje koliko su neki od pristupa koji su obrađivani na doktorskim seminarima prisutni u knjizi, odnosno, je li u njoj vidljiva napomena Marija Streche na predstavljanju knjige (3. veljače 2010, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) da je S. Petrungaro dobar poznavatelj kretanja u suvremenoj historiografiji. No prije toga, zadržat ću se na jednom drugom aspektu. Premda je već, kao što sam naveo, duže vrijeme prisutan u hrvatskoj historiografiji te – možemo se složiti s riječima M. Streche – pripada i talijanskoj i hrvatskoj historiografiji, činjenica da je autor ipak strani povjesničar, barem po znanstvenom formiranju izvan pruženih mogućnosti i zadanih ograničenja hrvatske historiografije, omogućuje promatranje knjige iz još nekoliko dodatnih perspektiva. Moram odmah naglasiti da za mene izraz „strani povjesničar“ nema ograničavajuće značenje već ga razumijevam i kao oznaku za osobu koja na neku povijest gleda izvana, s odmakom i oslanjanjem u određenoj mjeri na drugu literaturu. Potrebno je ograditi se od onih upotreba sintagme „strani povjesničar“ koje aludiraju na možda nedostatan poznavanje određenih činjenica, pojava, konteksta i sl. u hrvatskoj historiografiji, jer se S. Petrungaro u knjizi, prema mome mišljenju, potrudio dobro informirati o hrvatskoj povijesti i historiografiji. Zanimljivo je čitati djela stranih povjesničara o hrvatskoj povijesti zbog uočavanja primjerice inozemne literature i suvremenih historiografskih pristupa koje koriste u oblikovanju istraživanja te, naravno, promatranja što im je istraživački zanimljivo u hrvatskoj povijesti i kako joj uopće prilaze. Čini mi se da smo mi domaći povjesničari često uvelike određeni historiografskom tradicijom iz koje dolazimo, kako metodološkom i teorijskom razinom tako i primjerice više ili manje utvrđenim historiografskim smjerovima istraživanja i postupnim posvećivanjem već duže poznatim neobrađenim područjima, zatim kontroverznim mjestima, želji da se polemički odredimo prema dijelu hrvatske historiografije s kojom se ne slažemo itd., što sve na određeni način zadaje okvire naših istraživanja. Korisno je s tim u vezi pratiti polemike koje je izazvala knjiga *Istorija Srbije. Od 19. do 21. veka* (Beograd 2009) istaknutog njemačkog povjesničara jugoistočnoeuropskog prostora Holma Sundhaussena. Polemike oko Sundhaussenove knjige u velikoj su se mjeri svodile na kritiku da stranac ne može razumjeti srpsku povijest pa je tom pitanju i sâm Sundhaussen posvetio pažnju u uvodu knjige. Neću dalje razrađivati to pitanje jer ga S. Petrungaro nije postavljao, vjerojatno iz razloga što se ne percipira „strancem“ niti želi da ga se tako doživljava, no ono je ipak našlo mjesto i u njegovoj knjizi u napomeni Stuarta J. Woolfa u predgovoru, kada je izrazio

nadu „da će ovaj Petrunjarov rad biti prihvaćen u Hrvatskoj, iako se radi o stranom autoru“ (str. 9). Osobno smatram iznimno dobrodošliima djela inozemnih autora o hrvatskoj povijesti, s time da se kod nekih možda može primijetiti gledanje na hrvatsku i balkansku povijest kao na „slučaj“ kojem treba, da tako kažem, zapadna pomoć u suočavanju s prošlošću i nošenju sa sadašnjošću. S. Petrunjaro, naprotiv, s posebnom se pažnjom odnosio prema problemima povezanim uz to pitanje pa na više mjesta u knjizi možemo naći njegove napomene da neke rasprave „nisu samo hrvatska posebnost“ (21; 44), da svaka nacionalna povijest ima „niz kontroverznih pitanja“ (23), da „to zapravo nije problem koji se tiče jedino Hrvatske“ (32), jer je „dio šireg europskog konteksta (...) pa ga ne možemo pripisati nekoj iracionalnoj isključivo balkanskoj patologiji“, te treba izbjeći „tu varljivu zamku“ (190) itd. No S. J. Woolf u predgovoru, premda je na jednom mjestu naveo da su „nacionalna ili nacionalistička iskrivljanja prisutna u udžbenicima povijesti svih zemalja, uključivo i onih sa Zapada“ (6), stvari vidi malo drugačije od Petrunjara pa navodi u samom zaključku da je autorova napomena da hrvatski udžbenici ne pripadaju tipično balkanskoj iracionalnoj patologiji opravdana, ali ipak smatra da je slično stanje i kod srpskih udžbenika, što je, prema njegovim riječima, karakteristično za nove države (iako ne samo balkanske), „čiji nacionalizmi odbijaju potrebu za demokracijom, slobodom i građanskim suživotom“. Stoga smatra da bi prihvaćanje Petrunjarova rada u Hrvatskoj bila „snažna poruka i potvrda nove otvorenosti koju Petrunjaro nalazi u najnovijim udžbenicima, onima objavljenima nakon Tuđmanove smrti“ (9). Tu je moguće izreći napomenu da – premda nam je dobro poznata intenzivnost pojave nacionalizma u raznim sferama u Hrvatskoj 1990-ih – to ne znači da su, nazovimo ih, „stare države“ oslobođene različitih oblika nacionalizama. Ne poznajem nažalost dovoljno inozemne udžbenike, ali mogu – kao i Woolf – iznijeti pretpostavku u vezi društvenih okolnosti u nekima od tih država pa reći da njihovi manje ili više prikriveni „nacionalizmi odbijaju potrebu za demokracijom, slobodom i građanskim suživotom“ primjerice u određenoj mjeri prema nekim skupinama imigranata ili pojedinim aspektima svoje prošlosti. Također, Woolfovo nadanje u prihvaćanje Petrunjarove knjige koje bi posvjedočilo „novu otvorenost“ Hrvatske možda zanemaruje činjenicu da određeni hrvatski udžbenici 1990-ih ne predstavljaju sliku cjelokupne Hrvatske, kao što niti hrvatski nacionalizam 1990-ih nije homogen već iza pojedinih udžbenika stoje – svojim imenom i prezimenom – pojedini autori i članovi povjerenstava, a već dugo vremena značajan broj hrvatskih povjesničarki i povjesničara nema problema s prihvaćanjem kritičkih teza S. Petrunjara.

Vratit ću se sada na autorovu konceptualizaciju provedenoga istraživanja, uz pokušaje problematiziranja nekih mjesta u knjizi za koja smatram da to omogućuju. Autor je istraživanje omeđio hrvatskim udžbenicima od 1918. do najnovijih udžbenika iz 2000-ih godina. Zanimalo ga je kako su prikazivani neki aspekti iz hrvatske povijesti 19. i 20. stoljeća u udžbenicima 7. i 8. razreda osnovne škole u kojima su se obrađivala ta povijesna razdoblja moderne i suvremene hrvatske povijesti. Te je aspekte birao prema njihovoj važnosti za izgradnju nacije i konstrukciju kolektivnog pamćenja, koji su varirali tijekom izmjena država na hrvatskom prostoru: Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, NDH, socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske. U „Uvodu“ (15-21), u kojem je obrazložio svoj pristup, autor se posebno osvrće na pitanje zašto je odabrao baš školske udžbenike. Uz navođenje „da je školski udžbenik povijesti mnogima jedina knjiga iz povijesti koju ikada pročitaju“ (15), mnogo je važnije da autor smatra da udžbenici postavljaju temelj budućem pristupu prema povijesti jer se učenici s njima susreću već u ranoj fazi svoga

oblikovanja, oni dopiru do široke publike te su „jedan od elemenata koji utječu na javni diskurs o povijesti u Hrvatskoj“ (17). Istaknuo je da „tekstovi namijenjeni školama mogu zauzeti važnu ulogu oblikujući povijesnu svijest mladih putem shema, kategorija i napose pristupa koje će, učvršćujući ih i reaktivirajući ih, nanovo susretati u budućnosti“ te zaključio da je poznata „uloga obrazovanja stečenog u školi u oblikovanju kolektivne svijesti stanovništva, osobito u smislu “nacionalnog odgoja” (18). Mogao bih se s time načelno složiti no pokušao bih dodatno problematizirati učinak udžbenika. Osobno držim udžbenike iznimno važnim dokumentom (zanimljivo izvorom, medijem, mjestom pamćenja te katkad možda i simbolom društva koji puno govori o njemu samom ili da parafraziram C. Geertza, tekstom kojim samo društvo priča o sebi), čije opravdanje historiografskog i svakog drugog istraživanja smatram da ni ne treba dodatno argumentirati, no pitanje utjecaja udžbenika na učenike i njegove šire implikacije držim otvorenim. Navodi to i sam autor: „Pitanje njihove efektivne recepcije za sobom povlači teško istražive probleme, koji nisu predmet ovog istraživanja.“ (17) Tome problemu možemo pribrojiti i autorovu napomenu da je, usprkos svoje važnosti, poznato i „kako udžbenik povijesti učenicima nije baš omiljeno štivo“ (16). I bez te napomene moguće je za važnost utjecaja na učenike primarno istaknuti obiteljsko povijesno iskustvo, njegovo prenošenje i interpretiranje, zatim okruženje lokalne zajednice pa djelovanje medija (napose televizije, ali i drugih) te na kraju nastavnika. Poznato je kako se brojni nastavnici ne oslanjaju u potpunosti na udžbenike te za ključne događaje iznose i vlastite interpretacije, ali i donose osobne uvode u nastavne jedinice, preciziraju „nejasnoće“, komentiraju učeničke odgovore i odgovaraju na njihova pitanja, što sve čini značajan prostor udaljen od udžbenika čak i kada ga se u velikoj mjeri i koristi. No, i tada se vraćamo na obiteljske autoritete koji ovjeravaju ispričano u školi. Čini mi se da su ovi medijatori povijesti po svojoj važnosti ispred udžbenika. S druge strane, teza da udžbenik oblikuje pristup s kojim će se učenici susretati u budućnosti, za proučavano razdoblje 20. stoljeća ima drugi recepcijski problem, koji se odnosi na brojne promjene režima u tom razdoblju. Koliko će za primjerice učenika koji se služio udžbenikom u monarhijskoj Jugoslaviji dolaskom NDH i zatim socijalističke Jugoslavije taj udžbenik imati relevantnost za njegovu budućnost? Čak i da prihvatimo veliku važnost udžbenika u učeničkoj recepciji, njihova relevantnost prestaje razdobljem loma i npr. prijelazom iz socijalističke Jugoslavije u samostalnu Hrvatsku jer tada počinje, kao što glasi naslov knjige, “pisanje povijesti iznova“. S obzirom na ta pitanja ovdje možda možemo djelomično uvrstiti i same autorove riječi izrečene doduše u drugom kontekstu: „Opasnosti neke vrste ontologizacije udžbeničkih tekstova svakako treba suprotstaviti jasnu svijest o svima onim brojnim čimbenicima koji uvjetuju nastanak udžbenika: od zakonskih, preko društveno-povijesnih (dovoljno je prisjetiti se raznih “ideja nacije” koje su se smjenjivale kroz hrvatsko dvadeseto stoljeće), pa sve do onih ključnih, ljudskih faktora, pri čemu mislim ponajviše na političare i zakonodavce, zatim na članove povjerenstava za izdavanje dopusnica, na autore, nastavnike, učenike.“ (19-20). Također je za ta pitanja zanimljivo autorovo navođenje na drugom mjestu da su za prenošenje stereotipa važni obiteljski odgoj, svakodnevnica, mediji i škola, pri čemu možemo znakovito primijetiti redoslijed kojim su navedeni ti posredovatelji (usp. 41). Međutim, u zaključku autor opet ističe: „Udžbenici povijesti mogli su stoga imati značajnu ulogu u prijenosu, ali i pothranjivanju, te kulture sjećanja.“ (191).

Nakon određivanja predmeta istraživanja, autor ga je uklopio u područje proučavanja diskursa te javne upotrebe povijesti. Za posljednje su mu od posebne važnosti istraživanja

talijanskog povjesničara N. Gallerana, koji je na tome području „u Italiji ostvario prvorazredne rezultate“ (16). Napose se poslužio njegovom definicijom „javne upotrebe povijesti“ (koja prema Galleranu obuhvaća „sve ono što se odvija izvan znanstvenog istraživanja u užem smislu, izvan povijesti povjesničara, koja je u pravilu pisana za stručnjake i vrlo usku publiku“; 16), čime je prošireno prvotno Habermasovo shvaćanje „javne upotrebe povijesti“. Time se Petrungaro poslužio kako bi udžbenike prikazivao kao dio javnog diskursa o povijesti u Hrvatskoj, koji utječe na njih, ali i udžbenici, prema Petrungarovim riječima, utječu na oblikovanje toga diskursa. S obzirom da je udžbenike prvenstveno promatrao kroz njihovu funkciju oblikovanja nacionalnog identiteta i kolektivnog pamćenja, što je središnji dio teorijskog okvira knjige, napose se poslužio radovima koji proučavaju povijest nacionalizma i procesa izgradnje nacije (B. Anderson, E. Hobsbawm, E. Gellner, kao i druga literatura o tim temama na engleskom i talijanskom jeziku). Za problematiku pak sjećanja i pamćenja, odnosno kolektivnog pamćenja, mjestâ pamćenja i kulture sjećanja, koristio se radovima vodećih autora na tome polju: P. Nora, M. Halbwachsa, A. Assmann i posebno J. Assmanna (istraživanjem važnosti kulturnog pamćenja za zajednicu) te prilozima nekih talijanskih autora.

Dio knjige „Panoramski pogled na udžbenike i oko njih“ (str. 23-102) odnosi se na različite kontekste koji okružuju hrvatske udžbenike povijesti. Nakon kontroverznih tema hrvatske povijesti, autor je govorio o metodološkom pristupu udžbenika, smatrajući da udžbenike u 20. stoljeću odlikuje teleološka perspektiva, dok postsocijalistički udžbenici sadržavaju neoromantičarski obrazac. Tvrdi da su udžbenici iz prve polovice 20. stoljeća usmjereni samo na političku, institucionalnu i vojnu povijest, dok se socijalistički udžbenici otvaraju prema socijalnoj i ekonomskoj povijesti, a suvremeni udžbenici pokazuju malo interesa prema inovativnim historiografskim usmjerenjima poput socijalne, kulturne, usmene, rodne i obiteljske historije pa je tek kod nekih recentnijih udžbenika prisutno primjenjivanje multiperspektivnog pristupa. Posvetio se zatim mehanizmima prešućivanja, naglašavanja i selekcije u udžbenicima, što čini mogućim da su određeni protagonisti nacionalne povijesti „svaki puta prikazani na drugačiji način“ (33). U tome se posebno oslonio na istraživanja W. Höpkena (usp. *Öls ins Feuer? Oil on Fire? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa. Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, 1996). Govorio je potom o pitanju autorske slobode u odnosu na službene obrazovne politike, zatim o strukturi autora udžbenika i pojedinim autorima. Slijedi zatim podpoglavlje o stereotipima, koje nas – uz već spomenuto pamćenje – povezuje s temama obrađivanim na doktorskim seminarima. Autor je detaljno teorijski elaborirao problematiku stereotipa, koja je posljednjih godina privukla značajnu pozornost stručnjaka različitih disciplina, pri čemu je za povijest Jugoistočne Europe posebno istaknuo doprinose W. Höpkena. Nakon definiranja stereotipa („uvriježena uvjerenja i znanja o značajkama i osobinama ljudi i stvari“, koja mogu biti i pozitivna i negativna; 40), posebno je govorio o stereotipima kao kulturnim konstruktima i upozorio na razlikovanje između „autostereotipa“, kao prikazivanja samoga sebe, i „heterostereotipa“, kao prikazivanja Drugog, te iznio s time povezane primjere iz udžbenika. Sljedeća tema, također obrađivana na doktorskim seminarima, odnosi se na rodnu problematiku, odnosno (ne)zastupljenost žena u udžbenicima povijesti. Na temelju analize, autor zaključuje kako su žene u hrvatskim udžbenicima povijesti tijekom 20. stoljeća, odnosno onda kada se u njima pojavljuju, uglavnom stereotipno prikazane i to kroz muško motrište te prvenstveno svodene na ulogu majke i pomoćnice ratnicima, uvijek ispunjene domoljubljem.

Određeni odmak od te slike marginalne i pasivne uloge žena vidljiv je tek u recentnim udžbenicima. S obzirom na proučavane teme, treba istaknuti značajan autorov interes za analizu „ikonografskog aparata“ u udžbenicima. Tu je moguće podsjetiti na pojavu „ikoničkog obrata“ u društvenim i humanističkim disciplinama pa je proučavanje slikovnog materijala prilično zastupljeno u recentnim istraživanjima i čini razmjerno novi pristup koji izaziva pažnju. Osim obrade u tom podpoglavlju, treba na različitim mjestima u knjizi primijetiti brojne autorove opaske o tome što se sve može iščitati iz upotrebe ilustracija u udžbenicima. Ta je problematika obrađivana i na doktorskim seminarima. Autor zatim iznimno detaljno govori o kulturno-obrazovnim politikama koje određuju hrvatske udžbenike povijesti od Kraljevine Jugoslavije do Republike Hrvatske. Tim je dijelom knjige autor htio iznijeti dodatni kontekst oblikovanja udžbenika, ali i pokušati tom nadopunom ne ostati samo na proučavanju udžbenika („nije moguće pristupiti analizi školskih tekstova a da se prethodno ne stvori kakva takva predodžba o tome kakve su bile, kada ih je uopće i bilo, obrazovne politike pojedinih vlada“; 53). U tome se prikazu, s obzirom na inozemnu literaturu, posebno oslonio na radove M. Mayera, Lj. Dimića, W. Höpkena, C. S. Lilly, A. B. Wachtela, S. P. Ramet i M. Todorove.

Nakon toga slijedi središnji dio knjige pod naslovom „Tematske migracije“ (str. 103-178) u kojem autor detaljno analizira odabrane primjere osoba poput Lj. Gaja, J. Jelačića i J. Rajačića, J. J. Strossmayera, A. Starčevića i E. Kvaternika, G. Principa te A. i S. Radića, zatim problema poput nacionalne himne, ilirizma, ideje jugoslavenstva, upotrebe oznake „domovina“, povlačenja srpske vojske u Prvom svjetskom ratu i predočavanja Albanaca, kontroverzi oko NDH, prikazivanja događaja oko Bleiburga, predstavljanja uloge nacista i talijanskih fašista, zbivanja 1971, proglašenja nezavisnosti Hrvatske te rata u Hrvatskoj i BiH 1991-1995. godine. Na tim je temama autor želio pokazati mehanizme promjena prisutnih u predočavanjima tih primjera tijekom 20. i početkom 21. stoljeća, dakle strategije preispisivanja i pisanja povijesti iznova, odnosno postupaka „višekratne reinterpretacije u hrvatskim udžbenicima povijesti“ (30). Historiografska naracija o primjerice A. Starčeviću pokazuje tako put od njegovog djelomičnog kritiziranja od strane autora udžbenika u prvoj Jugoslaviji, slavljenja kao ustaše za vrijeme NDH, zatim možda pomalo začuđujućeg uglavnom pozitivnog vrednovanja zbog dosljednog otpora „tuđinskoj vlasti“ (130) u interpretaciji autora udžbenika u socijalističkoj Jugoslaviji te ponovnog statusa nacionalnog junaka kod autora prvih udžbenika povijesti u Republici Hrvatskoj. Treba imati na umu i da unutar tih naizgled homogenih razdoblja dolazi do promjena: jedno je jugoslavenska situacija do 1929, a drugo razdoblje nakon nje, ili prve godine komunističke vlasti od kasnijeg socijalističkog razdoblja, odnosno rane 1990-e od kasnijih godina. Autor je to uspješno pokazao na odabranim primjerima, od kojih su neki iznimno ilustrativni. Čini mi se jedino da možda primjer nacionalne himne, koja je u udžbenicima doživjela prerade 1920-ih i javlja se onda tek 1990-ih, nije pravi primjer preispisivanja kroz duže razdoblje, ali razumijem da ga je autor želio uvrstiti zbog kulturnih pretapanja koja su sudjelovala u oblikovanju hrvatske himne. Također i završni primjeri pisanja hrvatskih udžbenika nakon 1990. o događajima koji su uslijedili po raspadu Jugoslavije ne pružaju mogućnost praćenja pisanja o njima tijekom dugog trajanja no „i usporedba unutar kratkoga vremenskog okvira daje neke rezultate, osobito ako se radi o vremenu nabijenom važnim političkim i vojnim, pa stoga i društvenim i kulturnim zbivanjima“ (170). Moram napomenuti da su mi kao hrvatskom čitatelju knjige izvorno pisane za talijansko čitateljstvo dobro poznate ideološke impostacije očitovane u udžbenicima

Kraljevine Jugoslavije, NDH, socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske, premda su neki primjeri iz knjige zaista vrlo zanimljivi, pa sam s posebnim interesom pratio dva odjeljka iz tih „tematskih migracija“. Ono što je kao „strani povjesničar“ donio sa sobom, a što mi dosad nismo primjećivali, odnosi se na autorovo navođenje da i oni najnoviji hrvatski udžbenici navođenje krivice za nacifašističke posljedice Drugog svjetskog rata pripisuju samo nacistima, dok potpuno izostaje odgovornost talijanskih fašista pa autor zapaža da je mit o „dобрим Talijanima“ došao i do Hrvatske (150). Autor također primjećuje neobičan kontinuirani interes hrvatskih udžbenika za fašistički simbol snopa pruća, koji je uvijek detaljno objašnjavao. Druga zanimljiva analiza je usporedba istih modela prikazivanja dvaju svečanih sjednica 1848. i 1918, za vrijeme kojih su se, između ostalog, ceremonijalno prinosili novčani prilozima. Tu se dakle prema autoru kod različitih događaja ponavljaju teme, scene, jezik i opisi. Ako toj suptilnoj analizi pridodamo i autorovu napomenu kako je moguće analizirati koje su socijalne kategorije navedene, i kojim redom, u opisu svečane povorke iz 1918, donesene u udžbeniku iz 1921. – usprkos tome što se u tu analizu u tome trenutku nije mogao upuštati – naslućujemo još mogućih istraživanja koja se nalaze onkraj pretežnog naglaska u recentnoj literaturi na istraživanjima vezanima uz problematiku nacionalizma, gdje je često prisutno i ispuštanje npr. socijalnih i drugih aspekata. S obzirom na to, bit će zanimljivo iščitati pripremani prijevod autorove knjige *Pietre e fucili. La protesta sociale nelle campagne croate di fine Ottocento* (Rim 2009), u kojoj je buni u Sjeničaku i istraživanju socijalne problematike vezane uz nju i promjene koje su se na tom prostoru dogodile nakon ukidanja Vojne krajine, zatim potpitanjima poput funkcioniranja lažne glasine prije izbijanja bune, pristupio na temelju suvremenih historiografskih istraživanja i, između ostalog, primjene poznatog Hobsbawmova djela *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. Osim primjera upotrebe recentnih kretanja u suvremenoj historiografiji i antropologiji na proučavanje hrvatske povijesti, prijevod te knjige mogao bi potaknuti i na promišljanje što je s hrvatskom tradicijom istraživanja „buna i otpora“ i mogućnostima primjene suvremenih pristupa tim procesima, odnosno može li im se „udahnuti novi život“. Korištenje te metafore me vodi do napomene da se Petrungaro relativno često služi odabranim metaforama ili slikovitim opisima, dok to u hrvatskoj historiografiji ipak pretežno nije slučaj, kao što u većoj mjeri nije – osim kod pojedinih povjesničarki i povjesničara – niti opsežnije razmatrano pitanje jezika i naracije u historiji kao disciplini te novim mogućnostima koje možda pružaju.

Vratio bih se sada na „tematske migracije“ i pokušao problematizirati još nekoliko aspekata. Putanja odrednica iz udžbenika u kojima se najprije iznosilo da je Lj. Gaj pridonio jugoslavenskom ujedinjenju, zatim u NDH da je baš u toj orijentaciji pogriješio, dok će se u socijalističkoj Jugoslaviji uz pozitivne aspekte jugoslavenske orijentacije navesti i da je bio vlasnik tiskare u kojoj su radnici tek nakon štrajka izborili potpisivanje ugovora, te određena nelagoda oko Gajeva jugoslavenstva u nekim udžbenicima 1990-ih može nas navoditi prema ukazivanju na ideološke aspekte u tim razdobljima. No moguće je postaviti pitanje nije li i pored toga uobičajeno da se s vremenom gotovo neizbježno mijenjaju naglasci u pristupanju pojedinim osobama, događajima i procesima. Teško je reći za bilo koje prošlo i sadašnje vrijeme – pa i za ono koje smatramo da nije u toliko mjeri ideologizirano – da nije uokvireno određenim ideološkim postavkama, u najmanjoj mjeri temeljenima na slici svijeta na kojoj počivaju (posebno ako riječ „ideološki“ shvatimo neutralnije, ne pridajući joj ni negativno ni pozitivno određenje). Nadalje, u pristupanju

povijesti i njezinom ispisivanju sadašnjost će uvijek imati presudnu ulogu. Stoga, ako će hrvatsko društvo, historiografiju i udžbenike povijesti u skorijoj budućnosti početi još intenzivnije zanimati primjerice određeni aspekti multikulturalnosti, interkulturalnosti ili transkulturalnosti, logično je očekivati da će kod nekih povijesnih osoba (o kojima „sve znamo“) biti primjećivano i isticano nešto potpuno novo. Ta razmišljanja o uobičajenim i očekivanim pomacima u pristupanju povijesnim objektima možda možemo povezati s autorovom napomenom iznesenom u analizi spomenutih svečanih sjednica 1848. i 1918, doduše s ciljem šireg razumijevanja ne promjena već kontinuiteta upotrebe nekih istih obrazaca u udžbenicima, u kojoj navodi da treba „imati na umu da na teorijskoj razini ta unutrašnja udžbenička ponavljanja treba shvatiti i kao „prirodni“ proizvod historiografske dinamike, kao odraz kompleksne prožetosti pamćenja i zaborava kojima se oživotvoruje uvijek složeni prikaz nekog konkretnog povijesnog razdoblja“ (145). No s tim u vezi treba primijetiti i u određenoj mjeri prisutno autorovo čuđenje o tome kako su neke povijesne osobe mogle doživjeti tolike udžbeničke transformacije pa čak npr. Strossmayer „ni u nedavnim historijskim narativima ne uspijeva baš lako pronaći neko svoje mjesto“ (127). Naravno, uz napomenu da je moguće pretpostaviti određeni konsenzus u nekim temeljnim odrednicama pojedinih osoba i pojava, treba uzeti u obzir i da je društvena i „historiografska dinamika“ prilično nepredvidljiva. Nije potrebno posebno isticati da iz primjerice rodne perspektive neke ustaljene vrijednosti zadobivaju sasvim drugo svjetlo. Kada autor u zaključku navodi da su na odabranim primjerima prikazana „različita pamćenja iste prošlosti“ (179), onda se moguće složiti da je prošlost jedna, ali da je toliko opsežna i nepregledna da će se uvijek iznositi samo neki i to često vrlo različiti detalji pa je u velikoj mjeri teško govoriti o nekom odmicanju ili odstupanju od „iste prošlosti“. Dapače, po svemu sudeći, prikladnije je pretpostavljati različitosti u prikazu upravo te „iste“ prošlosti.

Htio bih također pitanja vezana uz autore udžbenika pokušati ponešto proširiti. Nameće mi se pitanje u kojoj je tu mjeri riječ o udžbenicima u donekle predvidljivom, da ga tako pomalo neprikladno nazovem, „duhu vremena“, karakterističnom za odabrana razdoblja dvaju Jugoslavija, NDH i Republike Hrvatske, a u kojoj mjeri možemo govoriti o samostalnom doprinosu pojedinih autora. Petrungraro je u podpoglavlju o autorima udžbenika naveo da su autori imali određenu slobodu u prikazivanju pojedinih pitanja, a na nekim mjestima u analizi istaknuo je primjere kada su možda i odstupali od očekivanja (posvetivši se tako vrlo značajnom proučavanju autorske prakse). To pitanje možemo međutim sagledati i ne samo iz državne perspektive, odnosno iz više ili manje zadanih obrazaca koje onda autori u većoj ili manjoj mjeri realiziraju, već i iz autorske perspektive, uzimajući u obzir i da je autorova realizacija, preciznije, njegov osobni rukopis ipak od odlučujuće važnosti. Tako autor bira izraze koje će upotrijebiti, napose epitete, kao i brojne druge elemente, odnosno kreira vlastiti doprinos te čak može ostvariti i više nego što se od njega službeno očekuje, naravno, iz vrlo različitih interesa. To se možda najbolje vidi kod hrvatskih udžbenika iz prve polovice 1990-ih. Kada bismo se u takvo istraživanje upustili, tu je od primjerice pitanja mogućnosti autora za subverziju dominantnih očekivanja prikladnije izdvajanje pojedinog autorskog doprinosa koji možda i prelazi preko mjere koja se tražila pa kod nekih udžbenika možemo uočiti vidljive izrazito subjektivne rukopise. Korištenje riječi „udžbenici“, koje je, naravno, potpuno razumljivo i opravdano, možda podrazumijeva suviše homogenu pretpostavku i pomalo zanemaruje važni udio autora i autorske prakse. S. Petrungraro u analizi nije koristio svaki od pojedinih udžbenika, odnosno autora za sva

pitanja koja je razmatrao u „tematskim migracijama“, tako da u knjizi nemamo potpuni prikaz svih predodžbi nekih autora o odabranim temama, no to nije ni bio autorov cilj istraživanja, premda se obrisi subjektivnih doprinosa pojedinih autora itekako dobro naziru i iz iznesenih primjera.

Drugo pitanje koje nije bilo u opsegu autorovih istraživanja, iako ga je na nekoliko mjesta spomenuo, jest odnos historiografije i udžbenika. Naveo je primjerice da je udžbenička historiografija potpuno zaostajala za osuvremenjivanjem historiografije u Jugoslaviji, započetim od 1970-ih godina, pa tako „opći zaključci o djelima jugoslaven-skih povjesničara ne vrijede i za udžbeničku historiografiju“ (92). Posebno je zanimljivo pitanje kolika je bila ta cirkulacija između akademskih historiografskih doprinosa i udžbenika u pojedinim razdobljima. Nisam siguran da li bih koristio naziv „udžbenička historiografija“, kao što to čini Petrungaro, jer sam bliži shvaćati ih pod drugim pojmom koji autor koristi: „javna upotreba povijesti“. Naime, kako je udžbenik nužno upućen na pojednostavljanja, čini mi se da je bliži popularizaciji historiografije, a tu su, naravno, i brojne druge zadaće koje treba ispuniti. Premda su autori udžbenika često profesionalni povjesničari, riječ je o, prema mome mišljenju, potpuno drugačijem žanru i veza između profesionalne historiografije i udžbenika nije samorazumljiva niti je u svakom razdoblju jednaka. Krhkost te veze najbolje vidimo po autorovoj napomeni kako hrvatski udžbenici u većini ne slijede kreativne pristupe koje razvija suvremena historiografija.

U završnom dijelu knjige pod naslovom „Neka zaključna razmatranja“ (str. 179-196) autor teorijski sumira prikaz suvremene hrvatske nacionalne povijesti predstavljene u udžbenicima povijesti, koji karakterizira i kontinuitet i prekid, ti, prema autoru, „temeljni elementi slojevitog odnosa pamćenja i zaborava“. Smatra da je istraživanje pokazalo prisutnost „selekcije“ i „rekonstrukcije“ u pisanju povijesti, čvrsto povezane s „dinamikom samog pamćenja“, koja se i sama odlikuje tim osobinama (180). Važno obilježje je i prisutnost „reakcije“ na pisanje prethodnih udžbenika, no, premda je riječ o pisanju povijesti iznova, ono, prema autorovim riječima, zadržava i neke sadržajne i metodološke kontinuitete. Autor je naglasio i zamršen odnos sadašnjosti i prošlosti. Iako je, prema vlastitim riječima, nastojao često iznijeti usporedbe s udžbenicima drugih zemalja, istaknuo je da je istraživanje moguće još više komparativno usmjeriti. Zatim je posvetio pažnju hrvatskom historiografskom revizionizmu 1990-ih, koji se odnosi „na reinterpretaciju zbivanja iz Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj“ (184), pri čemu je prikazao Tuđmanove teze u vezi „ustaškog iskustva“ (185). U zaključnom se poglavlju uvelike oslanjao na literaturu talijanskih povjesničarki i povjesničara pa se nameće potreba prevodenja nekih od tih radova kako bismo hrvatskoj historiografiji dodatno približili priloge o balkanskoj, jugoslavenskoj i hrvatskoj povijesti, koji sada već čine prilično opsežnu literaturu. Zaključno je govorio i o naglašavanju nacionalne povijesti u udžbenicima te kako udžbenici često koriste isti jezik i predodžbe koje koristi javna upotreba povijesti, posebice mediji, a za sve njih je karakteristično korištenje antropološke kategorije mi–oni, iznad čega se udžbenici uglavnom nisu uspjeli izdići. Autor je u zaključnim riječima, kao i u prethodnim dijelovima knjige, posebnu pažnju posvetio načinu na koji su tako realizirani udžbenici mogli pedagoški djelovati na mlade. Osim što su povijest nerijetko prikazivali pretjerano pojednostavljenu, što otežava njezino kompleksnije razumijevanje, posebno je upozorio, na tragu istraživanja S. Sontag, da stalni prikazi nasilja u udžbenicima mogu dovesti do estetizacije nasilja, njegove banalizacije i na kraju prihvatljivosti, dok je, služeći se istraživanjima M. Todorove o stigmatiziranju etničkih i vjerskih razlika te korištenju

različitosti za delegitimiranje ideje suživota (141), istaknuo da udžbenici nisu pripremali mlade ljude na „međuetnički suživot“ (90).

U zaključku mogu ponoviti da sam naglasak u prikazivanju knjige S. Petrunžara želio staviti na konceptualizacijska pitanja te iščitavanje prisutnosti suvremene historiografske i problematike drugih disciplina u njoj (od pamćenja, preko nekih antropoloških uvida, javne upotrebe povijesti, zatim stereotipa i ikonografske analize, do rodne problematike i nacionalizma), uz pokušaje problematiziranja određenih aspekata iz obrade odabranih tema. Nisam stručnjak za udžbeničku problematiku pa se neću upuštati u zaključnu ocjenu doprinosa knjige tome području hrvatske historiografije, a iz navedenog prikaza vidljivo je da samu koncepciju istraživanja – budući da nisam imao primjedbi – držim prikladno utemeljenom, kao što raspon primijenjenih pristupa i potaknutih pitanja smatram poticajnim za daljnja promišljanja.

Branimir Janković

Dnevničko svjedočanstvo o Zadru u posljednjim godinama Drugog svjetskog rata

Giovanni Eleuterio Lovrovich, *Zadar. Od bombardiranja do izgnanstva (1943.-1947.)*, Rijeka-Fiume: Edit, Biblioteka Egzotika, 2008, 136 str.

Nakladnička kuća *Edit* iz Rijeke obogatila je hrvatsko tržište knjiga jednom zanimljivom knjigom. Radi se o ratnom dnevniku mons. Giovannija Eleuterija Lovrovicha, Talijana iz Zadra, koji govori o ratnim događanjima u Zadru u razdoblju od 1943. do 1945. godine (s nekim dijelovima koji sežu do 1947), dakle od „okupacije (njemačke) do okupacije (partizanske)“, prvenstveno s gledišta strašnog razaranja grada Zadra i stradanja njegovog stanovništva od savezničkog zrakoplovstva tijekom Drugog svjetskog rata. Iako u samom dnevniku prevladavaju slike stradanja Zadra i njegovih stanovnika, autor je nesumnjivo u svom dnevniku naglašavao talijanski karakter grada koji je snašla velika nesreća „iz zraka“, te još veća kada su 1. studenoga 1944. Titove postrojbe „unišle u grad Zadar, rimski, venecijanski, talijanski i sa zvonika sv. Stošije i sv. Šime bijahu razdrte zastave bijelo crveno i zelene, a na njihovo mjesto bijahu izvješene crvene zastave“. Djelo nesumnjivo pripada korpusu talijanske „esuške“ emigrantske literature koja i danas ima svojih pristalica na političkoj pozornici Italije, te u vrlo snažnim talijanskim emigrantskim lobijima. Mons. Giovanni Lovrovich je u to vrijeme dobio zaduženje upravljanja župom Svetog Simeona, smještenom u samom središtu grada. Zatvoren u gotovo idealnoj promatračnici, zvoniku katedrale, vidjevši kako se grad pretvara u hrpu ruševina, Lovrovich je vodio dnevnik i zapisivao dramu bombardiranja koja su se redala iz dana u dan.

Sam dnevnik je već bio publiciran 1948. u kratkim nastavcima u listu *L'Arena di Pola*, koji je izlazio u Italiji, a 1974. tiskan je kao knjiga (*Zara – dai bombardamenti all'esodo (1943-1947)*), te se sada pojavljuje i na hrvatskom jeziku. Ovaj ratni dnevnik donosi sliku

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*